УДК 336.71

Т. С. Смовженко
доктор економічних наук, професор,
ректор ДВНЗ «Університет банківської справи»

О. Б. Денис
доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та управління персоналом
Львівського інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»

ОЦІНКА ФІНАНСОВИХ ВТРАТ БАНКІВ УКРАЇНИ ВІД КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ

На основі аналізу статистичних даних представлено оцінку фінансових втрат банків України від кредитних операцій за період 2005–2015 рр. Проаналізовано обсяг, динаміку і структуру простроченої заборгованості банків України за кредитами. Досліджено обсяги недійсних кредитів і розраховано частку недійсних кредитів у загальному обсязі наданих кредитів банками України. Оцінено втрати банків унаслідок збільшення відрахувань у резерви під кредитні операції та показано зростаючу частку резервів за кредитними операціями в обсязі резервів банківських установ за активними операціями. Зроблено висновок про різке зростання показників фінансових втрат банків України від кредитних операцій, що в підсумку, за відсутності адекватної системи регулювання, загрожує настанням системного банківського ризику.
Ключові слова: *банк, банківська криза, кредит, конфлікт, прострочена заборгованість за кредитами, банківські резерви.*

Smovzhenko T., Denys O. THE ASSESSMENT OF FINANCIAL LOSSES FROM THE CREDIT OPERATIONS OF UKRAINIAN BANKS
In the article, on the bases of the analysis of statistical data, the assessment of financial losses from the credit operations for the period 2005–2015 of Ukrainian banks was produced. The volume, dynamics and structure of overdue of bank loans of Ukraine were analized. The volumes and the nonperforming loans of bank of Ukraine and the invalid share of loans in total loans granted by banks Ukraine were researched. The losses of banks due to the increased allocations into reserves for credit operations are evaluated. It is shown that the growing share of reserves for credit operations in total reserves for active operations of banks. The conclusion were made about the sharp increasing of the financial losses indicators from the credit operation of Ukrainian banks. This, in finally, threaten the onset of systemic banking risk in the absence of adequate regulatory system.
Keywords: *bank, banking crisis, credit, conflict, past due loans, bank reserves.*

Серед актуальних питань розвитку установ банківського сектору України проблеми конфліктів банків із боржниками внаслідок неповернених кредитів посідають важливе місце.

Це обумовлено тим, що кредити традиційно займають найбільшу частку банківських активів і виступають основним джерелом прибутків.

Неповернення кредитів чи затримки платежів за ними призводять до фінансових втрат, зниження ліквідності, створення ризику проблем із вкладниками та відпливу капіталу, втрати репутації банків.

Відповідно, аналіз і оцінка фінансових втрат банків України від кредитних операцій є важливою складовою моніторингу як кредитних ризиків окремих банків, так і ефективності регуляторної політики у країні загалом, та базою для її коригування в разі потреби.

З огляду на актуальність питання проблематика фінансових втрат банків унаслідок неповернених кредитів є предметом досліджень багатьох учених, серед яких найбільш ґрунтовними щодо предмета дослідження є праці О. І. Барановського, О. Д. Вовчак, П. М. Сенища, Л. В. Кузнєцової, С. В. Міщенко, В. В. Рисіна, О. В. Васюренка, О. В. Дзюблюка, А. М. Мороза, М. І. Савлука, Л. Д. Примостки, О. В. Крухмаль та ін. [1–4].

Віддаючи належне напрацюванням науковців, слід зазначити, що в умовах швидких змін економічної ситуації в банківському секторі необхідним є доповнення проблематики проведенням емпіричних досліджень сучасних тенденцій розвитку кредитних відносин та їх проблемності в установах банківської системи України.

Мета статті – оцінка фінансових втрат банків України від кредитування.

Отримано такі результати. Емпіричні дані за 2005–2015 рр. свідчать, що криза 2008 року та подальше розгортання кризових явищ у 2013–2015 роках спровокували появу масових проблем банків із боржниками і власниками депозитів (вкладниками) та збільшення масштабів фінансових втрат банків унаслідок зростання кредитних ризиків [5–7].

За період 2014–2015 рр. близько третини банків України стали учасниками судових позовів, які умовно можна розділити на дві великі групи: позови банків, що намагалися відсудити видані раніше кредити, і позови клієнтів до банків про повернення депозитів.

Однією з основних умов подолання кризових явищ у банківському секторі України сьогодні є зниження кредитних ризиків банків.

Формування обґрунтованої системи управління кредитними ризиками потребує визначення наймасштабніших щодо фінансових втрат кредитних операцій і груп позичальників банків.

Безумовно, що повну, об'єктивну оцінку фінансових збитків у банківському секторі, які виникли внаслідок проблемності кредитних операцій, зробити неможливо через брак ревалентної інформації, її фрагментарність, термінологічну плутанину і подальше розгортання конфліктів із боржниками.

Разом з цим загальні тенденції та низку фінансових наслідків можна окреслити на основі таких показників, як: обсяги, динаміка та структура простроченої заборгованості, сумнівних кредитів, відрахувань на резерви.

Проведені нами розрахунки за даними НБУ показали, що практично всі показники за останні роки досягли свого негативного мінімуму [5].

Попри зменшення обсягів кредитування (на 41,265 млрд грн у 2015 р.), динаміка обсягів недіючих кредитів банків України за період 2005–2015 рр., наведена на *рис. 1*, свідчить про їхнє зростання за кризові роки майже у 12 разів – з 30,626 млрд грн у 2008 році до 363,717 млрд грн у 2015-му [5].

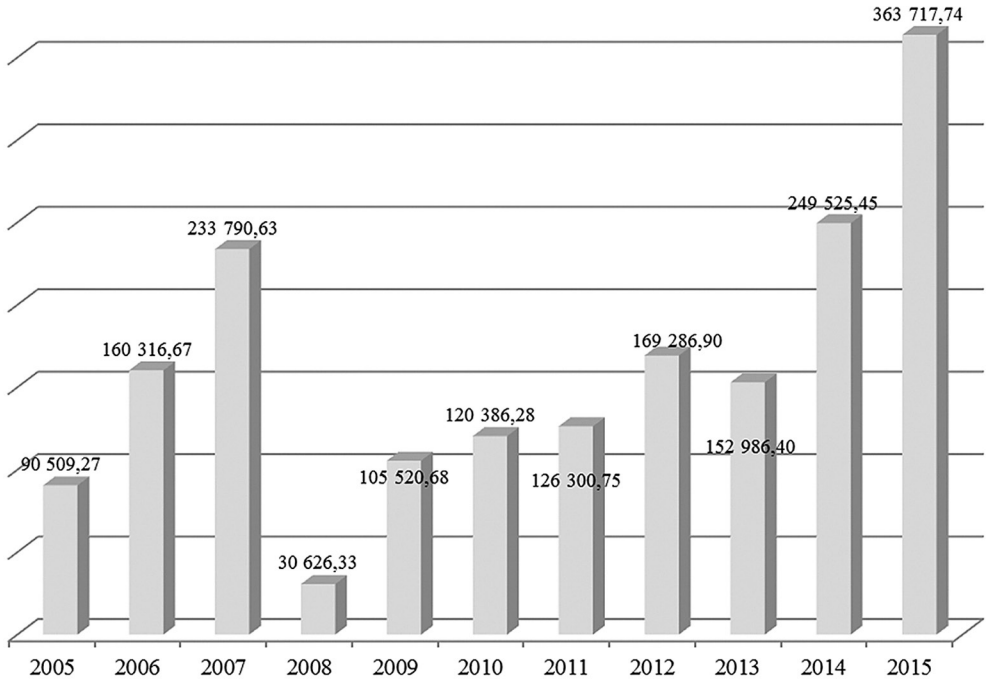

Рис. 1. **Обсяги недіючих кредитів банків України за період 2005–2015 рр.** (млн грн) [5]

Зазначимо, що існують певні колізії в порівнянні цього показника за роками у зв'язку зі змінами, які вносив НБУ до положень щодо складу недіючих кредитів. Так, до кінця 2007 року до недіючих кредитів включалися кредити під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні; зі січня 2008 року до третього кварталу 2012-го до недіючих кредитів включалися кредити сумнівні та безнадійні, а починаючи з четвертого кварталу 2012 року до розрахунку беруться дані щодо недіючих кредитів, які включають негативно класифіковані кредити за IV і V категоріями якості, відображені в балансі, та не включають депозити, позабалансові зобов'язання за гарантіями та з кредитування, за якими оцінюється кредитний ризик [5].

Однак, попри те, що увічі відбувалося зменшення бази до обліку недіючих кредитів, зростання їхніх обсягів свідчить про зростання втрат банків і підвищення подальших кредитних ризиків. Підтвердженням цього є і той факт, що, якщо врахувати скорочення банківських установ в Україні за останні два роки, у зв'язку з масовими банкрутствами, і скорочення обсягів наданих кредитів, обсяги недіючих кредитів у розрахунку на один діючий банк 2015 року зросли порівняно з 2014-м на 98% (з 1 530,83 млн грн у 2014 р. до 3030,98 млн грн у 2015 р.). При цьому за останні роки частка недіючих кредитів у загальному обсязі наданих кредитів продовжує зростати і станом на 01.01.2016 становила 37,7% [5].

Другим показником, який дозволяє оцінити поточні втрати банків і певною мірою прогнозувати майбутні проблеми з позичальниками, є недоотримані банками платежі за кредитами, тобто суми прострочених платежів.

Дані, наведені на *рис. 2*, свідчать, що за період кризи 2008–2015 років, зокрема 2015-го, обсяг простроченої заборгованості клієнтів за кредитами порівняно з 2008-м зріс майже у 15 разів (більше ніж на 154 млрд грн). Лише за 2013–2015 рр. прострочена заборгованість зросла майже втричі, її загальна сума станом на 01.01.2016 становила 165 456 млн грн [5].

За оцінками НБУ, загалом у системі банків 2015 року показник становив 24%, що значно перевищує контрольні показники для розвинутих країн на рівні близько 10%. Загалом, Україна за показником частки простроченої заборгованості 2015-го посідала третє місце серед європейських країн із найбільшими показниками проблемних кредитів після Кіпру з показником 44,8% і Греція з показником 34,4% [8].

Загрозою для стійкості банківської системи є і те, що рівень простроченої заборгованості за кредитами у 20-ти найбільших банках України 2015 року, за результатами оцінки якості активів і стрес-тестів НБУ, виявився значно вищим від показника в системі і становив 41% [8].

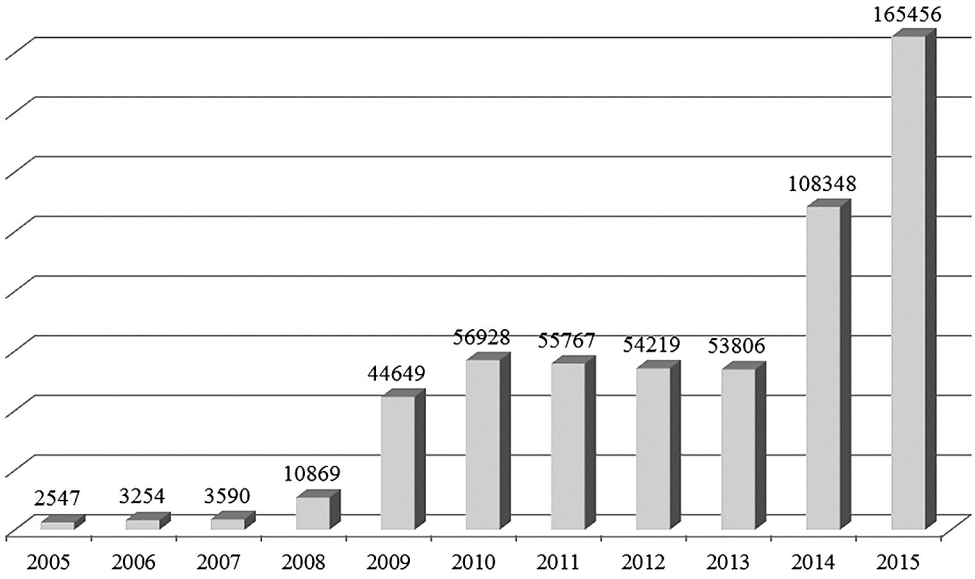

Рис. 2. **Обсяги простроченої заборгованості за кредитами банкам України станом на 01.01.2016** (млн грн) [5]

Аналіз структури прострочених кредитів, на основі статистики регулятора, дозволяє окреслити такі тенденції:

- у структурі прострочених платежів найбільшу частку (45%, або 74 513 млн грн) становили платежі за короткотерміновими кредитами до одного року, найменшу (15%, або 24 552 млн грн) – платежі за кредитами, наданими на строк більше ніж п'ять років (*рис. 3*) [5];
- у розрізі валют, на прострочену заборгованість в іноземній валюті припадає 80%, або 132 494 млн грн. При цьому найбільші суми прострочених платежів відзначено за короткотерміновими кредитами (до одного року) в іноземній валюті (їхня частка становила 36,46% від усієї суми простроченої заборгованості) [5];
- аналіз структури простроченої заборгованості за галузями економіки, який дозволяє виокремити найбільш ненадійних і проблемних боржників, свідчить, що найбільші суми прострочених платежів припадають на підприємства чотирьох галузей: переробної промисловості (46%); гуртової і роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (23%); операцій із нерухомим майном (9%); будівництво (6%) (*рис. 4*).

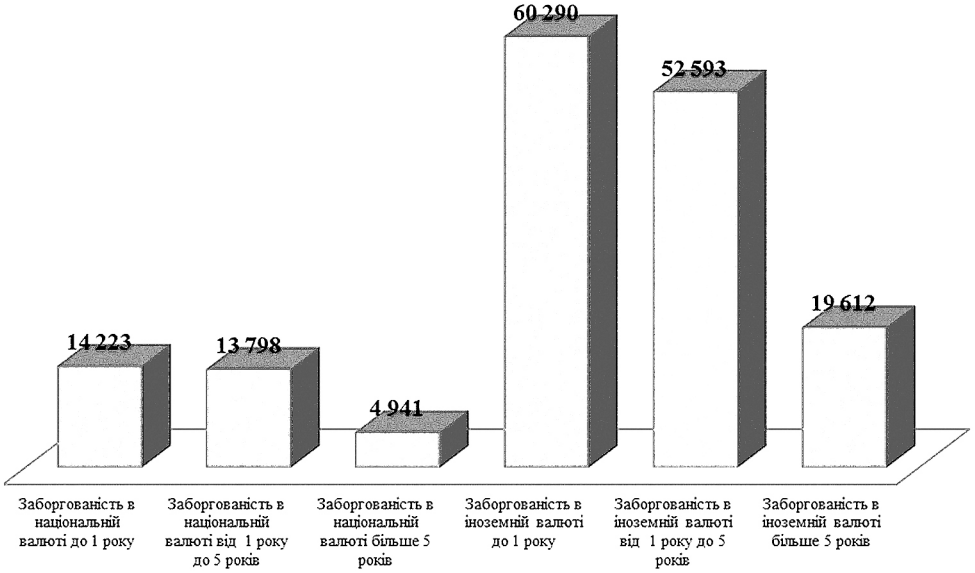

Рис. 3. **Обсяги простроченої заборгованості банків України в розрізі термінів і валют станом на 01.01.2016** (млн грн) [5]

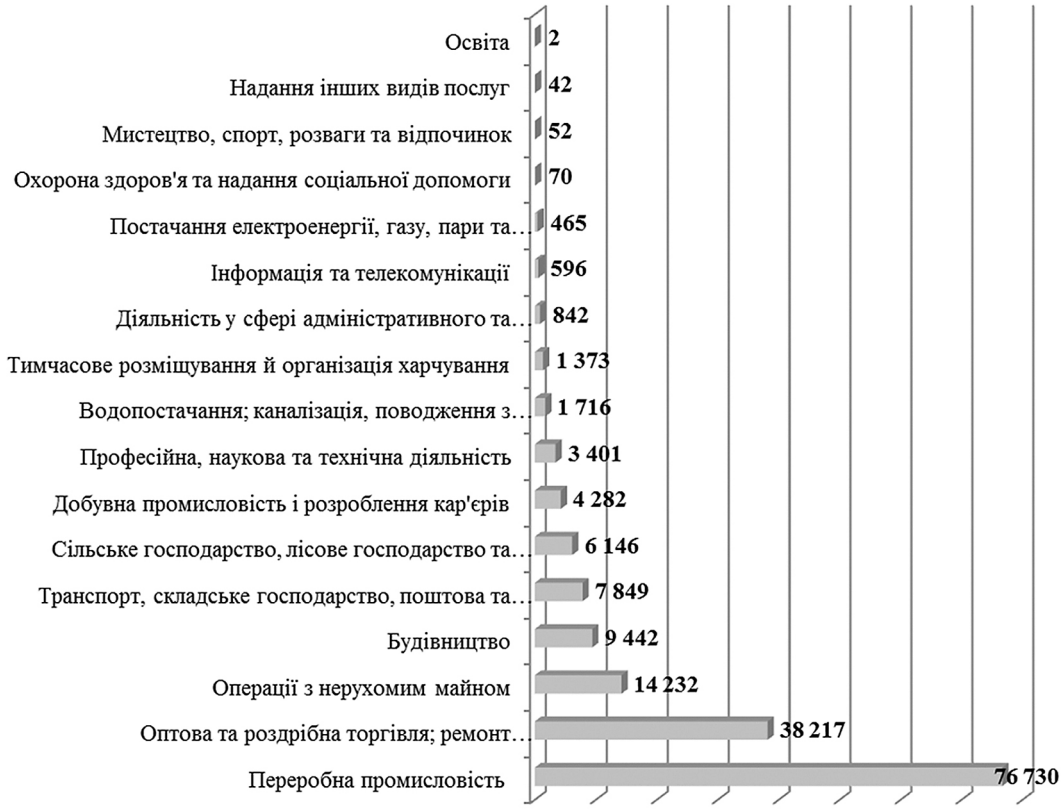

Рис. 4. **Обсяги простроченої заборгованості банкам України в розрізі галузей станом на 01.01.2016** (млн грн) [5]

З огляду на те, що структуру прострочених кредитів НБУ розкриває тільки в розрізі галузей нефінансових корпорацій, строків кредитів і валют, обсяги інших прострочених позик (за іпотечними споживчими, муніципальними і державними кредитами) оцінити неможливо.

Оцінюючи фінансові втрати від кредитних операцій, ми погоджуємося з дослідниками, що загальні обсяги проблемних кредитів і, відповідно, збитки банків є вищими, з огляду на те, що й офіційна статистика не відображає реструктуризовані й пролонговані кредити, які рейтингові агентства вважають потенційно проблемними [4; 9].

Так, міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings у цей показник, окрім прострочених кредитів, включає і реструктуризовані позики, що суттєво збільшує обсяги проблемних активів [9].

Разом з тим закономірно, що суми прострочених заборгованостей банків за кредитами не віддзеркалюють витрати банків від кредитних операцій загалом, а лише свідчать про затримки платежів боржників.

Найбільш точно тенденції зростання витрат банків у зв'язку із збільшенням проблемних кредитів можна простежити на основі обсягів резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями та їх частки в загальній структурі відрахувань.

Дані, наведені на *рис. 5*, свідчать про тенденцію до зростання обсягу резервів та сум відрахувань для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями. Так, загальна сума резервів за кредитними операціями на початок 2016 року становила 305,887 млрд грн і зросла за останні два роки в порівнянні з 2013-м майже у 2,5 раза [5].

Зазначимо, що порівняння відрахувань на резерви за кредитними операціями є коректним за останні роки, через зміну підходів НБУ до здійснення відрахувань на резерви.

З огляду на зміну підходів до резервування доцільним є аналіз динаміки, структури резервів під активні операції та частки резервів під кредитні операції в ній.

Динаміка і структура банківських резервів для відшкодування можливих втрат та її зіставлення з динамікою складових активних операцій за період 2005–2015 рр., наведена в *табл.*, свідчить, що резерви за кредитними операціями займали найбільшу зростаючу частку за весь досліджуваний період у загальному обсязі резервів за активними операціями. Аналогічно у структурі відрахувань, частка відрахувань під кредитні резерви була найвищою, а темпи приросту резервів під кредитні операції часто перевищували темпи приросту кредитів.

Узагальнення результатів оцінки фінансових втрат банків від кредитних операцій дозволяє констатувати їхнє різке зростання, що в підсумку, за відсутності адекватної системи врегулювання, загрожує настанням системного банківського ризику.

Оцінюючи передумови появи проблем банків із боржниками, слід зазначити, що вони зумовлені як об'єктивними зовнішніми чинниками (падіння платоспроможності позичальників унаслідок масштабної кризи, яка відбулася в економіці України), так і недоліками управління кредитними ризиками.

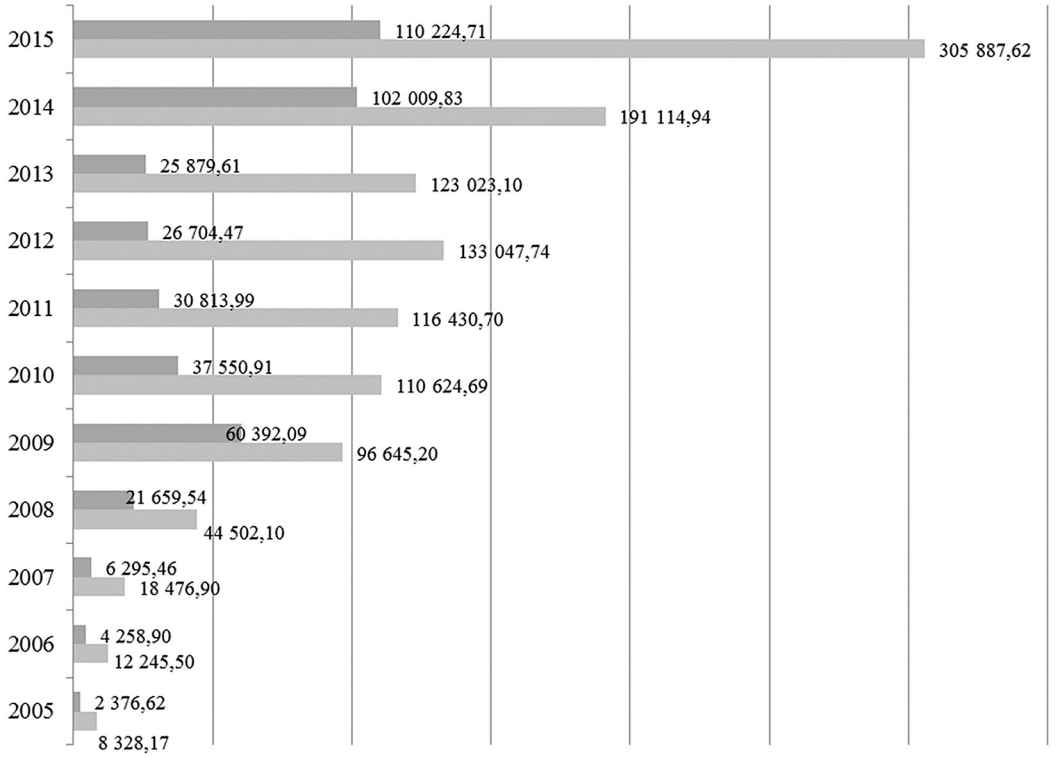

Рис. 5. **Обсяги сформованих резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями та відрахувань на резерви банками України станом на 01.01.2016** (млн грн) [5]

Таблиця

Динаміка і структура резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями комерційних банків України у 2005–2015 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Активи банків (млн грн)	213 878	340 179	599 396	926 086	88 3 02	942 088	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 254 385
Надані кредити (млн грн)	156 385	269 688	485 507	792 244	747 348	755 030	825 320	815 327	911 402	1 006 358	965 093
Частка наданих кредитів в активах (%)	73,12	79,28	81,00	85,55	84,90	80,14	78,28	72,33	71,31	76,42	76,94
Резерви під активні операції (млн грн)	9 141,3	13 289	20 188	48 409	122 433	148 839	157 907	141 319	131 252	204 931	321 303
Відношення резервів під активні операції до активів (%)	4,27	3,91	3,37	5,23	13,91	15,80	14,98	12,54	10,27	15,56	25,61
Відрахування на резерви під активні операції (млн грн)	2 777	4 585	7 257	24 124	64 317	46 170	36 508	23 423	27 975	103 297	114 541
Резерви під кредити (млн грн)	8 328,17	12 245,50	18 476,90	44 502,10	96 645,20	110 624,69	116 430,70	133 047,74	123 023,10	191 114,94	305 887,62
Відношення резервів під кредити до наданих кредитів (%)	5,33	4,54	3,81	5,62	12,93	14,65	14,11	16,32	13,50	18,99	
Відрахування на резерви під кредити (млн грн)	2 376,62	4 258,90	6 295,46	21659,54	60 392,09	37 550,91	30 813,99	26 704,47	25 879,61	102 009,83	110 224,71
Резерви під інші фінансові інструменти (млн грн)	813,13	1 043,50	1 711,10	3 906,90	25 787,80	38 214,31	41 476,30	8 271,26	8 228,90	13 816,06	15 415,38
Відрахування в резерви під інші фінансові інструменти (млн грн)	400,43	325,81	961,21	2 464,43	3 924,91	8 619,09	5 694,01	-3 281,47	2 095,39	1 287,17	4 316,29

Закінчення табл. 5

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Частка резервів під кредити в загальних резервах (%)	91,10	92,15	91,52	91,93	78,94	74,33	73,73	94,15	93,73	93,26	95,20
Частка резервів під інші фінансові інструменти в загальних резервах (%)	8,90	7,85	8,48	8,07	21,06	25,67	26,27	5,85	6,27	6,74	4,80
Приріст активів до попереднього року (млн грн)		126 301	25 9217	326 690	-45 784	61 786	112 192	72 912	150 903	38 757	-62 467
Приріст активів у % до попереднього року		59,05	76,20	54,50	-4,94	7,02	11,91	6,92	13,39	3,03	-4,74
Приріст резервів під активні операції до попереднього року (млн грн)		4 148	6 899	28 221	74 024	26 406	9 068	-16 588	-10 067	73 679	116 372
Приріст резервів під активні операції у % до попереднього року		45,37	51,92	139,79	152,91	21,57	6,09	-10,50	-7,12	56,14	56,79
Приріст наданих кредитів до попереднього року		113 303,00	215 819,00	306 737,00	-44 896,00	7 682,00	70 290,00	-9 993,00	96 075,00	94 956,00	-41 265,00
Приріст наданих кредитів у % до попереднього року		72,45	80,03	63,18	-5,67	1,03	9,31	-1,21	11,78	10,42	-4,10
Приріст резервів під кредити до попереднього року (млн грн)		3 917,33	6 231,40	26 025,20	52 143,10	13 979,49	5 806,01	16 617,04	-10 024,64	68 091,84	114 772,68
Приріст резервів під кредити у % до попереднього року		47,04	50,89	140,85	117,17	14,46	5,25	14,27	-7,53	55,35	60,05
Приріст відрахувань в резерви під активні операції до попереднього року		1 808	2 672	16 867	40 193	-18 147	-9 662	-13 085	4 552	75 322	11 244
Приріст відрахувань в резерви під активні операції у % до попереднього року		65,09	58,28	232,44	166,61	-28,21	-20,93	-35,84	19,43	269,25	10,89
Приріст відрахувань в резерви під кредити до попереднього року		1 882,28	2 036,56	15 364,08	38 732,55	-22 841,18	-6 736,92	-4 109,52	-824,86	76 130,22	8 214,88
Приріст відрахувань в резерви під кредити у % до попереднього року		79,20	47,82	244,05	178,82	-37,82	-17,94	-13,34	-3,09	294,17	8,05

Примітка. Складено за даними [5].

До основних проблем чинної системи управління кредитними ризиками, розв'язання яких сприятиме стабілізації конфліктів банків із боржниками, належать: нерозвиненість інституційних засад банківського регулювання щодо попередження НБУ і врегулювання конфліктів у разі появи проблемних банків у період кризи; брак належного контролю з боку центрального банку за наданням великих кредитів; слабкість консолідованого банківського нагляду в Україні; нерозвиненість ринкової інфраструктури врегулювання конфліктів банків із боржниками у формі інститутів фінансового омбудсменства та медіації; недостатній рівень обмеження монополії власників банків при прийнятті управлінських рішень щодо кредитування.

Список використаних джерел

1. Дзюблюк О. Банківська криза в Україні та перспективи відновлення ефективного функціонування вітчизняної банківської системи [Електронний ресурс] / Дзюблюк О., Рудан В. // Сайт АУБ. – 2015. – Режим доступу : http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=10681&menu =119&Itemid=113.
2. Барановський О. Проблемні банки: виявлення і лікування / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2009. – № 11. – С. 18–31.
3. Вовчак О. Д. Зміцнення банківської системи як чинника безпеки фінансової системи держави / О. Д. Вовчак, П. М. Сенищ // Актуальні питання фінансової безпеки держави : зб. наук. пр. Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави», м. Харків, 21 лютого 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/finbezpeka/23_vovchak.pdf.
4. Крухмаль О. В. Регулювання проблемних кредитів у банках України: теоретичні та методичні аспекти [Електронний ресурс] / О. В. Крухмаль // Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – 2013. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi.../cgiirbis_64.exe.
5. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс] // Сайт Національного банку України. – 2016. – 28.04. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua [in Ukrainian].
6. Основні загрози безпеці банківської системи України та шляхи їх подолання [Електронний ресурс] // Сайт Національного інституту стратегічних досліджень. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/2125.
7. Прострочена заборгованість за кредитами в 20 найбільших банках сягнула 41% [Електронний ресурс] // Сайт УНІАН. – 2016. – 21.03. – Режим доступу : http://economics.unian.ua/finance/1296209-prostrochena-zaborgovanist-za-kreditami-v-20-naybilshih-bankah-syagnula-41.html.
8. Дудинець Л. А. Аналіз стану і динаміки проблемних активів банківської системи України / Л. А. Дудинець, М. М. Глущенко // Регіональна економіка. – 2013. – № 4. – С. 130–140.

References

1. Dzyublyuk O., Rudan V. (2015) Bankivska kryza v Ukrayini ta perspektyvy vidnovlennya efektyvnogo funkcionuvannya vitchyznyanoyi bankivskoyi systemy [The banking crisis in Ukraine and the prospects of restoring of effective functioning domestic banking system] Website AUB. Retrieved from: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=10681&menu =119&Itemid=113 [in Ukrainian].
2. Baranovskyj, O. (2009) Problemni banky: vyyavlennya i likuvannya [The problem banks: detection and treatment]. Visnyk NBU – Bulletin NBU, 11, 18–31 [in Ukrainian].
3. Vovchak O. D., Senyshch P. M. (2014) Zmitsnennya bankivskoyi systemy yak chynnyka bezpeky finansovoi systemy derzhavy [Strengthening the banking system as a factor of safety of financial system]. Aktualni pytannya finansovoi bezpeky derzhavy: Zbirnyk naukovykh prats Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsiyi «Aktualni pytannia bezpeky finansovoi systemy derzhavy»- Recent issues of financial security of the state: Collected Works of the International scientific and practical Internet conference «Actual security financial system», Kharkiv. Retrieved from: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/finbezpeka /23_vovchak.pdf [in Ukrainian].
4. Kruhmal O. V. (2013). Regulyuvannya problemnyx kredytiv v bankax Ukrayiny: teoretychni ta metodychni aspekty [The regulation of bad loans in banks Ukraine: theoretical and methodological aspects]. Website Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho – The National Library of Ukraine named after V. Vernadsky. Retrieved from: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi.../cgiirbis_64.exe [in Ukrainian].
5. Dani finansovoi zvitnosti bankiv Ukrainy [The date of financial statements of banks of Ukraine]. Website Natsionalnoho banku Ukrainy – The National Bank of Ukraine. – Retrieved from: http://www.bank.gov.ua [in Ukrainian].
6. Osnovni zahrozy bezpetsi bankivskoi systemy Ukrainy ta shliakhy yikh podolannia [The main threats to the security of the banking system of Ukraine and the ways to overcome them]. Website Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen – The National Institute for Strategic Studies. – Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/articles/2125 [in Ukrainian].
7. Prostrochena zaborhovanist za kredytamy v 20 naibilshykh bankakh siahnula 41%. [The overdue loans in the top 20 banks reached 41%]. Website UNIAN. – Retrieved from: http://economics.unian.ua/finance/1296209-prostrochena-zaborgovanist-za-kreditami-v-20-naybilshih-bankah-syagnula-41.html [in Ukrainian].
8. Dudynets L. A., Hlushchenko M. M. (2013) Analiz stanu i dynamiky problemnykh aktyviv bankivskoi systemy Ukrainy [The analysis of the current state and dynamics of problem assets of the banking system of Ukraine] Rehionalna ekonomika. – Regional economy, 4, 130–140 [in Ukrainian].